

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

EXEMPLAR (FOLKLORE) 2015

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 25

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 6.

XIYENGE XA B: MFUWO WA RIXAKA**XIVUTISO XA 1: (NTSHEKETO) – XITSALWANA****RIVOMBA RA VUTSONGA - C Lambane na MT Mthombeni**

- Swivuriso, mintsheketo na swithokovetselo swa swiphato i rixaka ra matsalwa leri khale a ri nga tsariwi kambe a yo runguriwa hi nomo. A ku vuriwa leswaku i matsalwa ya nomo kumbe ya ndhavuko. Hambileswi a ya runguriwa hi nomo a ya ri na nkoka na wona hikuva a ya swi kota ku va ya humelerisa ku titwa ka rixaka ro karhi. Kutani ku ta kombisiwa nkoka wa swiyenge leswi swi nga boxiwa laha henhla hi xin'wexin'we.√√√
- **Swivuriso:**
  - I xiphemu xa matsalwa ya ndhahuko lexi xi nga xona xi humelerisaka vuswikoti eka mutumbuluxi kumbe mutsari.√√√
  - Xi na vuxaka swinene na swivulavulelo, switekatekisana hikuva hinkwaswo swi vulavula hi vutomi bya rixaka ro karhi. Swivuriso swi paluxa ndlela leyi rixaka ro karhi ri vonaka vutomi hayona.√√√
  - Swivuriso swi tirha hindlela yo gega na hi swifaniso hikuva leswi swi vuriwaka a swi vumbiwi hi marito lama ya nga tirhisiwa eka xivuriso xexo. Swo lava u va muvulavuri wa ririmi ku va u ta kota ku va u twisisa leswi ku nga kongomisiwa eka swona. U fanele u tiva leswi xivuriso xi vulaka swona hi ku va u tshame u hlangana na nhlamuselo ya xona kun'wana kwala vuton'wini.√√√
  - Swivuriso swi na ntirho wo fuwisa kumbe ku khavisa ririmi.√√√
  - Eka minkarhi ya khale loko ku karhi ku tengiwa timhaka etihubiyeni a swi koteka leswaku ku titrhisiwa swivuriso ku tsema mhaka. Xik: Loko jaha ri lo onha nhwana kutani ri kaneta kasi kwala ku tengisiweni ka rona ri pfe ri nghanisa marito man'wana lama ya kombaka leswaku ri na swo karhi ri swi tivaka, a ku to vuriwa ntsena leswaku, 'Homu va yi khoma hi timhondzo, munhu va n'wi khoma hi nomu.'√√√
- **Mintsheketo:**
  - Na yona mintsheketo yi ve na ntirho wukulu eka rixaka ra Vatsonga hikuva khale a ku nga ri na leswi a ku hungasiwa hi swona loko ku xuxiwa namadyambu. A yi ri yona xihungasinkulu eka vanhu.√√√
  - A yi nga susi xivundza ntsena hambiloko yi vulavula hi swihari a yi va yi paluxa mahanyelo yo karhi ya vanhu. Mintsheketo a yi tirhisiwa ku tshinya mahanyelo yo hamboloka ya vanhu. Xik: Eka ntsheketo wa 'N'wambilumakokorho' ha dyondza tanihi vanhu leswaku hi fanele loko hi ri karhi hi hanya hi va na mahanyelo lamanene hikuva hi nga xanisekisa vana va hina eka siku ra mundzuku.√√√
  - Nakambe hi kuma leswaku loko hi ri maxaka hi fanele hi tivana leswaku hi nga kholelani kumbe ku khola a swi kahle hikuva loko a va lo khoma N'wambilumakokorho na xifanyetana ku fana ingi ntukuluxidzi wa vona a nga xanisekangi.√√√

- **Switlhokovetselo swa swiphato:**

- Xiyenge lexi xa matsalwa na xona xi hlawulekisa rixaka ro karhi. Xivongo hi xona xi hlawulekisaka vanhu va nyimba yo karhi. Munhu kun'wana na kun'wana laha a nga kona u lava ku va a tiveka swi va erivaleni leswaku u hambana njhani na lavan'wana vanhu.√√√
- Handlekaswona loko munhu a ri exikarhi ka vanhu wa tiphata a tindhundhuzela leswaku vanhu va ta n'wi teka a ri munhu wo hlawuleka. Hambiswiritano swin'wana swa swivongo swi nga va na nhlamba kambe a yo va rivaleni tanihi le ka man'wana matsalwa. Munhu u fanele ku va a swi langutise kahle leswaku ku nga va ku vuriwa yini hi leswi ku vuriwaka swona. Tanihi swiyenge leswin'wana swa matsalwa na kona ku gega ku kona.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Minkutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)

X&R = 10

TSUNDZUKA: TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 2: (NTSHEKETO) – XIMBANGU

- 2.1 I marito yo kambela loko vatsheketeleriwa va yena se va tilulamiserile ku n'wi yingisela. Kasi loko vatsheketeleriwa va n'wi hlamula, ku va xi ri xikombiso xa leswaku se va tilulamiserile ku n'wi yingisela.√√ (2)
- 2.2 U vula leswaku leswi a tsheketaka hi swona swi humelele khale swinene.√ / Nkarhi lowu nga hundza.√ (1)
- 2.3 Wansati lontsongo a ri na vukwele naswona a tibyerile leswaku nuna wa vona u ta vona lonkulu nandzu laha a nga ta n'wi hlongola leswaku yena a ta sala a ri yexe evukatini.√√ (2)
- 2.4 Loko n'wana wa yena a vona n'hwembe leyi a yi ri endzhaku ka yindlu yi vuna u fanele a ya eka vakokwana wa yena.√ (1)
- 2.5 Risinga.√/Ntambhu/ringoti ro lala swinene.√ (1)
- 2.6 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena lama twisisekaka. Xikombiso: Swa tshembisa hikuva ha swi twa na le ka minkarhi ya namuntlha leswaku khale a ku ri na vangoma lava loko ku ri na ku kanetana endyangwini a ku tirhisiwa vona ku tsema timhaka.√√
- A swi tshembisi munhu na ku tika na ku kula ka yena a nga ka a nga fambi ehenhla ka ringoti/risinga a nga wi.√√ (2)

- 2.7 Yi hi dyondzisa leswaku swi kahle ku va loko hi ri maxaka hi endzelana leswaku hi ta tivana.√/Swi kahle ku hanyisa vanhu hinkwavo ku fana hikuva siku rin'wana u nga kholela na maxaka ya wena.√√ (2)
- 2.8 Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√ (2)
- 2.9 A ndzi ta va ndzi tshamile ehansi na vasati va mina ndzi va tshinya hi vubihi byo yiva kun'we na mona loko ndzo tshuka ndzi va lerisile ku ndzi tirhela swo karhi.√√ (2)

XIVUTISO XA 2B: (XIPHATO XA XIVONGO) – XIMBANGU

- 2.10 Ntsheketo wu na manghenelo kumbe masungulo kasi xiphato lexi xa xivongo xi vumbiwe xi ri hava na tindzimana. Ntsheketo wu na mahetelelo na swinsin'wana exikarhi kambe eka xiphato xa xivongo a swi kona.√√ (2)
- 2.11 U le ku tsakeni, a nga tinyiki na nkarhi wo koka moya hikuva a a byela vanhu vuyena bya yena hi ku tirhisa xivongo.√√ (2)
- 2.12 'Hi yi dya yi ri mbisana na swivungu swa yona.'√ (1)
- 2.13 Mtun'wa.√/Nchavani.√/Chakachaka.√/Tshungu.√/Magagule.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 2.14 Ku hlawulekisa kumbe ku hambanisa vanhu va tinyimba to hambana.√√ (2)
- 2.15 Hi ririmi ra masiku hinkwawo hileswaku ti longolokile hi ku hambana ka mihlovo kun'we na vukulu bya tona.√

KUMBE

Kasi hi ririmi ro gega, hileswaku vini va xivongo va xi longoloxa hi ku landzelela xitiko xa ndyangu wa ka vona. (family tree) √ (1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU**[TIMARAKA TA 25]**

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa	-Mhlamulelo yo hlawuleka: 14–15 -Mhlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13 -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti; -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene -Mhlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso -Mavonelo a ya tshembisi -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa
TIMARAKA TA 15					

XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
<p>Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo</p> <p>Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana</p> <p>TIMARAKA TA 10</p>	<p>-Xivumbeko xa nkhaqato</p> <p>-Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka</p> <p>-Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi m fanelo</p> <p>-Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo</p>	<p>-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukelano lowunene wa mavonelo</p> <p>-Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukelano lowunene</p> <p>-Nandzelelano lowunene wa mavonelo</p> <p>-Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile</p>	<p>-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko</p> <p>-Ku na nandzelelano na nkholukelano kambe swi na swihoxo</p> <p>-Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke</p> <p>-Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile</p>	<p>-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke</p> <p>-Mavonelo a ya na nkholukelano lowu faneleke</p> <p>-Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi</p> <p>-Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki</p> <p>-Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile</p>	<p>-Mpfumaleka wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukelano wa mavonelo</p> <p>-Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki</p> <p>-Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki</p> <p>-Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana</p>
MAAVELO YA TIMARAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4